

Roma et aroma eius. Rím a jeho vôňa alebo pár slov o latinskej výslovnosti (Prvá časť)

Lucia Laudoni

16. marca 2023 ✚ **História Kultúra**

Pero, ktoré napísalo, že knihy sú nemí učiteľia (*libri muti magistri sunt*), vedelo, čo píše. Knihy nemajú ústa. Rozprávajú, ale počuť ich nemôžeme.

Ktovie, aké by to bolo, keby sa Teslov stroj času stal jedného dňa realitou. Podľa istej konšpiračnej teórie sa geniálny Srb pokúšal pokoriť časopriestor *omnibus unguis*, želaný výsledok sa však nedostavil a my latinčínari môžeme len snívať, že nám na potulkách rímskym fórom zakýve sám *togatus* Cicero a osobne nám vysvetlí, prečo toľko vrčal na toho Catilinu... *sicut latrator* (ako pes).

Cave canem! Pozor na tohto psa z Pompejí. Šteká po latinsky.

Zdroj: Gertrud K. / flickr.com

Nejeden budúci gramatik by šťastne zavrtel chvostom, keby mohol zaklopať na dvere Hieronymovho učiteľa Aelia Donata a užiť si jeho prednášku. A čo takto nakuknúť do Tertuliánovho skriptória? Boh nám dovolil klásť *captiosae quaestiones*, ale nedovolil nám vyzliecť si vlastnú kožu – čas. *Tempus* nás totiž objíma ako pokožka... Niekedy dusí, inokedy desí.

Pomyselný výlet do antiky na Teslovej zázračnej mašinke by mnohým historikom a latinistom zamiešal vedecké karty. Možno by sme sa čudovali a s našimi „modernými“ poznatkami o latinčine by sme tvárou v tvár rímskym légiám ďaleko nezašli...

Dorozumeli by sme sa vôbec, alebo by sme onemeli ako knihy, *libri muti* s dvoma tisíckami zrníek prachu na ubolených chrbátoch? *Hic optime manebimus*. Najlepšie bude zostať tu.

Otázka, ako skutočne znela latinčina a ktorá forma výslovnosti tohto nesmrteľného jazyka je „to pravé orechové“, zamestnáva celý rad učených hláv. Čo majú spoločné Caesar a nemecký Kaiser? Ktorý variant latinskej výslovnosti „kanonizoval“ Svätý Otec Pius X. a prečo sú všetky tie fonologické poučky také dôležité? Veľké pátranie po prozodickej stránke latinského jazyka sa práve začína.

Cyprus kontra vŕby

Vynikajúci americký latinista Luke Ranieri hovorí, že súčasné národné jazyky sú ako plačúce vŕby. Hrá sa s nimi vietor menom zmena a lomcuje nimi sem a tam. *Lingua Romanorum* je oproti tomu vždyzelený stredomorský cyprus, ktorý nepodlieha poveternostným podmienkam dejín.

Každý zdravý strom je obsypaný konármi. Predpokladá sa, že v rôznych častiach rímskeho impéria sa vyslovovalo odlišne, na kmeni gramatiky tak vyrástlo viacero fonetických vetiev. Aj *divinus philologus* svätý Augustín si prežil svoje, pretože prísni milánski a rímski rétori si radi uťahovali z jeho afrického prízvuku...

V oblasti latinskej výslovnosti rozoznávame dva základné štandardy. Oba si postupne predstavíme.

Na jednej strane imaginárneho brehu je takzvaná obnovená klasická výslovnosť, nazývaná tiež „antická“, „rekonštruovaná“ či „reštituovaná“ (*pronuntiatio restituta*). Druhá strana brehu patrí takzvanej „cirkevnej“ výslovnosti (*pronuntiatio ecclesiastica*), ktorá je dobre známa priaznivcom vatikánskych televíznych a rozhlasových prenosov. Tento pápežský model latinskej artikulácie (laicky označovaný aj ako „mäkký“ alebo „italianizovaný“, hoci – ako si vysvetlíme neskôr, opierajúc sa o citácie z prostredia medzinárodného filologického výskumu – nevyvinul sa z taliančiny) sa teší prívlastku „rímsky“ (*pronuntiatio ecclesiastica romana*), i keď v žiadnom prípade nereprezentuje *modus dicendi* klasického (pohanského) veku.

Oba ortofonické konštrukty (klasický i cirkevný) majú svojich zarytých priaznivcov aj odporcov. Medzi oboma tábormi (s trochou irónie ich môžeme nazvať „klasicisti“ kontra „pápeženci“) to niekedy poriadne iskrí. Na škodu samotnej latinčiny.

Vejár alebo rímska prilba? Knihy majú veľa podôb.

Zdroj: pxhere.com

Mýty naše slovenské

Diskrepancie a žabomyšie vojny na poli výslovnosti sú žiaľ smrteľnou ranou do srdca latinskej pedagogiky. Študenti (menej zorientovaní v tejto oblasti) sa v každej krajine musia adaptovať na odlišnú výslovnosť, ktorá je umelo prezentovaná ako „jediná správna“.

K uvedeným dvom základným a internacionálnym formám latinskej ortofónie stále pristupujú rôzne subtílné a regionálne „mutácie“ *vocis Latinae*. Patrí k nim tiež „stredoeurópska“ výslovnosť latinského jazyka rozšírená v germánskych a slovanských krajinách.

Áno, aj v srdci Európy. Túto stredoeurópsku výslovnosť (a jazykové suprasegmentálne javy s ňou spojené) si osvojujú aj slovenskí študenti reči Vergíliovej v domnení, že „takto to bolo oddávna, takto to má byť“ ...

Recte! Naozaj?

Nestor klasickej filológie profesor Július Špaňár bol toho názoru, že latinská výslovnosť zaužívaná na Slovensku rozhodne nie je pôvodná a reálni starí Rimania by nad ňou krútili hlavami. Mal pravdu.

Profesor Evžen Kindler rovnako poukázal na skutočnosť, že domáca (rozumej česká a slovenská) latinská „pronunciácia“ je oveľa mladšia, než si myslíme. Tradičná školská výslovnosť *sermonis Latinae* rozšírená v našom stredoeurópskom priestore vychádza z pravidiel nemeckých a severských humanistov, predovšetkým Erazma, ktorý si bol istý, že vzkriesil autentické zvuky z úst antických učencov. Desiderius Erasmus sa napriek svojej genialite mýlil a na nefalšovaný závan autenticity si latinská filológia musela ešte pár storočí počkať.

Regionálne schémy, medzi ktoré patrí aj stredoeurópska (alebo, ak chcete, „slovenská“) výslovnosť latinského jazyka, pretrvávajú najmä z dôvodu kontinuity so staršou pedagogickou praxou. Sú vhodným didaktickým nástrojom na zoznámenie sa s klasickým jazykom. Vhodným, ale nie jediným!

Pronuntiatio restituta odtajnená

Pokiaľ človek túži dotknúť sa – povedané Ranieriho sugestívnymi slovami – tlčúceho srdca latinčiny a potykať si *modo academico* s autormi zlatého veku, mal by siahnuť po takzvanej „reštituovanej“ výslovnosti.

Antikizujúca latinská výslovnosť sa v anglofónnom akademickom prostredí začala udomáčňovať už koncom 19. a v prvých dekádach 20. storočia. Je založená na štandardizovanom registri jazyka vzdelaných Rimanov na prelome letopočtov (1. stor. pred Kr. – 1. a 2. stor. po Kr.).

Fac melius, si potes! Sprav to lepšie, ak môžeš! Odkazujú starí Rimania.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Základným rozdielom oproti zaužívanej slovenskej praxi je skutočnosť, že graféma „c“ sa *secundum restitutam pronuntiationem* vždy číta ako „k“. Skupina „ti“ zostáva v každej pozícii „ti“ (*ergo* nemení sa na „ci“) a konsonant „v“ znie ako anglické „w“. Diftongy „ae“, „oe“ sa neskracujú na simplexné „é“. Prvá veta z Otčenáša prevedená do systému rekonštruovanej antickej výslovnosti bude teda znieť: „*Pater noster, kví es in kajlís, sánktifikétur nómen tuum.*“ Bežnú kolokviálnu frázu „*ignosce mihi, quaeso*“ (v preklade „prepáč mi, prosím“) by Cicero pravdepodobne vyslovil v podobe „*ignoske mihi, kvajso*“.

Keď sme už pri autorovi *Tusculanae disputationes*, fanúšikovia starorímskej autenticity mu hovoria „Kikero“...

Nemčinári, pozor! Staré známe slovíčko „*Kaiser*“ je latinská zlatá tehlička. Caesar vyslovoval svoje *cognomen* „*Kaisar*“, nie „Cézar“ (a už vôbec nie „Síizr“, ako si myslia napríklad filmoví producenti z Veľkého jablka). Od slova „*Kaisar*“ je k nemeckému „*Kaiser*“ už len krôčik.

Pokiaľ máte záujem dozvedieť sa viac o starovekej výslovnosti jazyka našich rímskych predkov, publikácia Williama Sidneyho Allena *Vox Latina – The Pronunciation of Classical Latin (Latinský hlas – Výslovnosť klasickej latinčiny)* je určená práve vám. Autor zoznámi čitateľov s každou latinskou fonémou a podrobne objasňuje, odkiaľ sa vzala.

Ako to vieme?

Pravidlo *de omnibus dubitandum est* (o všetkom treba pochybovať) tak skoro nevyjde z módy. Takže, poďme trochu pochybovať. Vieme vôbec, ako naozaj znela latinčina, veď Rimania (a ďalšie etniká uhnetené z ich múky) nám nezanechali žiadne gramoplatne alebo nebodaj empétrojky. Ešte aj ten stroj času je pasé...

Rímski cisári by nás, (dvetisíckrát pra) vnukov ich mocných heliem za všeličo pokarhali, ale pokiaľ ide o rekonštrukciu latinčiny, nemajme tolko obáv. Dnešní filológovia by od nich nedostali päťtorku.

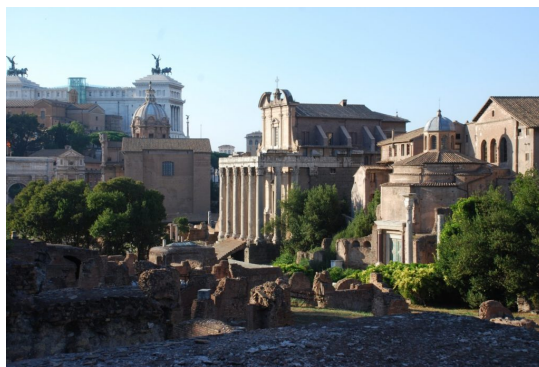
Pri „rekuperácii“ latinskej výslovnosti sa opierame o cenné svedectvá antických gramatikov. Analýza pravopisných chýb (*mendae*) na rôznych nápisoch (známe sú graffiti z Pompejí) prezrádza, ako mohol rozprávať bežný *civis romanus*.

Absentujúca hláska „h“ v epigrafických pamiatkach je dôkazom, že nižšie spoločenské vrstvy túto hlásku nevyslovovali. Tak sa z latinského *homo* „narodilo“ talianske *uomo*.

Korpus dôkazov z vývoja románskych jazykov vôbec nie je zanedbateľný. Výskum hláskových zmien v novolatinskom (románskom) jazykovom *milieu* umožňuje odborníkom na historickú lingvistiku parciálne rekonštruovať *sonus linguae Latinae*.

Predpokladá sa, že latinčina mala neutrálny zvuk blízky súčasnému rumunskému „ă“ (temné, hrdelné „e“), čo dokladá zápis adjektív *optimus* a *maximus* v podobe *optumus* i *maxumus*.

Záverečné konsonanty „m, t, s“ sa v postklasickom období stali nemé. Elízia (vypustenie) týchto hlások v orálnom prejave spôsobila, že zo spisovného *multum* sa stalo *multu* doložené v archaickej rumunčine. Pád Západorímskej ríše, žiaľ, uštedril klasickej latinskej výslovnosti facku, nehovoriac o Damoklovom meči barbarizácie...

Rím má svoju vôňu. Prajeme si, aby bol zápach heréz silnejší?

Zdroj: pxhere.com

Tretia cesta za poznaním pôvodnej latinskej artikulácie vedie až do Grécka. Akým spôsobom zapisovali Gréci vo svojej abecede rímske mená? A čo grécke jazykové kamienky na latinskom štrkovisku? Detektor zvaný komparatívna lingvistika nás môže priviesť k zaujímavým poznatkom.

Zradný makrón

Pronuntiatio restituta je významným vedeckým projektom, medzi kvality ktorého patrí dôkladná koncentrácia na kvantitu slabík dokonca aj v latinskom ústnom prejave.

Dĺžka (samo)hlásky nie je maličkosť. Verte-neverte, dokáže meniť význam slov. Rozdiel medzi *liber* (slobodný) a *liber* (kniha) visí okrem odlišnej etymológie najmä na tenkom lane jediného vokálu.

A teraz malá perlička z liturgickej praxe. Duchovný otec, ktorý nevedomky vysloví substantívum *populus* v podobe „*pópulus*“, sa viac nemodlí za svoj ľud. Prosí za... topole! Niežeby si stromy nezaslúžili modlitebnú spomienku, ale... v liturgických textoch stojí čosi iné. *Populus* (národ, ľud) a *populus* (topoľ) však nedelí len dĺžka predmetnej samohlásky, delí ich aj rod. Stromy bývajú v latinčine ženského rodu.

Ako teda máme vedieť, ktorá slabika je v jazyku zamilovaného Vergília a ďalších *cultores Latinitatis* dlhá, a ktorá je krátka? Inými slovami, ako si nepoplietť ľudí s drevinami, ako sa to stalo v „kauze“ *populus*? Pomôckou za všetky drobné je takzvaný makrón (po grécky μακρόν). Nie, s makrónkami, makarónmi, ba ani s francúzskym prezidentom to nemá nič spoločné.

Makrón je diakritické znamienko (ˉ) nad príslušnou grafémou a indikuje dlhú samohlásku. Jeho „domovom“ sú latinské učebnice a slovníky. Makrón nám pomáha rozlíšiť, kedy *populus* nie je *pópulus* a (aby sme uviedli aj zopár slovenských slovných hračiek), kedy latka nie je látka, sud – súd a babka – bábka.

Dĺžeň je v slovenčine veľký pán. Treba však vedieť, že „dĺžne“ nad latinským textom v liturgických knihách neoznačujú rytmicko-metrické tajomstvá a sylabickú kvantitu, ale akcent a *ductus* reči, aby sa kňazi neprehrešovali voči latinskému prízvuku.

A predsa to nie je ono!

Na západných univerzitách sa pred klasickou výslovnosťou naťahuje červený koberec. Preceňovanie? Áno aj nie. *Pronuntiatio classica* je v očiach latinských nadšencov intelektuálnym motorom *ad patres*, lenže sterilný akademizmus spojený s týmto modelom výslovnosti pred Kristov oltár nepatrí.

Na otázku, ako dôstojne „ozvučiť“ latinské litery, odpovedali aj pápeži.

Zdroj: AlejandroLinaresGarcia / commons.wikimedia.org

Kresťanská duša cíti, že formulácia „*dona nobis pacem*“ (namiesto zvyčajnej formy „*pacem*“), nad ktorou budú plesať fanúšikovia rekonštruovanej výslovnosti s Apolónovými pohanskými poetickými vavrínmi na hlave, je cudzia katolíckemu kultu.

Medzi zahraničnými exorcistami sa šepká, že latinské modlitby prednášané *cum pronuntiatione restituta* nemajú očakávaný účinok... (Škoda, že exorcisti s touto skúsenosťou zatiaľ nevystúpili z tieňa anonymity.)

Dobre! *Pronuntiatio antica* nech naďalej kraľuje na vedeckom fóre. Právom tam patrí a uháša nekonečný profesionálny smäd po poznaní starorímskych reálií. Z historického hľadiska však nemá zmysel stavať tejto výslovnosti víťazný oblúk v katolíckych chrámoch. Naši cirkevní otcovia predsa vyslovovali inak, než pohania v krvavých tógach. Otázka znie – ako? Dozviete sa v druhej časti nášho článku.

V pokračovaní sa bližšie zoznámime s obsahom listu *de Latino sermone iuxta Romanum usum pronuntiando*, ktorý Svätý Otec Pius X. adresoval v roku 1912 francúzskemu arcibiskupovi Louisovi-Ernestovi Duboisovi. Zo znenia uvedeného listu vyplýva, ktorý variant latinskej výslovnosti považoval tento nástupca apoštolského rybára za správny kľúč k obnove liturgickej hudby a samozrejme, jej pôsobením aj našich duší.

Pri putovaní k fascinujúcim koreňom vatikánskej latinskej výslovnosti, naplnenej priam palestrinovskou muzikalitou, sa stretneme s veľkým gramatikom z franského dvora Alkuinom z Yorku a vysvetlíme si, ktorý odtieň *prosodiae Latinae* by mal byť drahý kresťanskému srdcu, pokiaľ chceme byť verní odkazu svätého Pia X.

URL adresa článku: <http://christianitas.sk/roma-et-aroma-eius-rim-a-jeho-vona-alebo-par-slov-o-latinskej-vyslovnosti-prva-cast/>